

RÉGÉSZETI MUNKÁK

AZ EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZETÉBŐL

9

DISSERTATIONES ARCHAEOLOGICAE

EX INSTITUTO ARCHAEOLOGICO
UNIVERSITATIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATA

BUDAPEST, 1968.

Kiadja:

Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem
Régészeti Tanszéke

Szerkesztőbizottság:

BANNER JÁNOS
LÁSZLÓ GYULA
OROSZLÁN ZOLTÁN

Technikai szerkesztő:

KANOZSAY MARGIT

Felelős kiadó:

Banner János

EÖTVÖS EGYETEM
RÉGÉSZETI INTÉZET
9368

A SZENTENDREI LANGOBARD TEMETŐ RÉGÉSZETI
ELEMZÉSE AZ EMBERTANI ÉS KÉMIAI VIZSGÁ-
LATOK FÉNYÉBEN

Az embertani anyagot mindennemű régészeti dokumentum /napló, térkép, sirrajz és sírfénykép/ nélkül adtam át morfológiai és kémiai vizsgálatok céljára.

Mindenekelőtt kiemelném a vizsgálati eredmények szokatlan teljességét. Valamennyi olyan sírról, amelyben embertani anyag fennmaradt, kaptam valamiféle adatot.

A nem meghatározások három különböző uton történtek: régészeti, morfológiai és kémiai módszerrel. A régészeti és morfológiai eredmények mintegy 75 %-ban fedték egymást. A régészeti és kémiai vizsgálatok minden esetben, beleértve az Infans I. korukat is, amelyeknél több ízben lehetséges volt régészeti kontroll /gyöngyök/. A nem-meghatározásokban tehát a kémia szavahihetősége lényegesen nagyobb.

Pl. 31 sír.: ép, erős, magas váz, látszólag bolygatatlan sírban, koporsóban és a társadalmilag igen magas rangra utaló halotti házban. Melléklete nem volt. A sírföldben kezdettől fogva megfigyeltük második, későbbi beásás elszineződését, nyilván egészen friss, közvetlenül a temetés utáni rablásét. Nem-meghatározásra szolgáló adat nem lévén, a robosztus 170 cm magas cro-magnonoid váz mind a feltárás mind a morfológiai vizsgálatok alkalmával inkább férfire utalt. A temetkezési rítus azonban /koporsó + halotti ház együtt/ a pannoniai langobardok körében eddig főleg az előkelő asszonyok körében fordult elő. A kémiai vizsgálat a legfontosabb adatot a rítust erősítette meg: nő.

Az életkor vizsgálatoknál a kémia és a morfológia a 20-50 közötti középrétegben általában fedi egymást. 20 év alatt és 50 év fölött a morfológia szavahihetőbbnek látszik. Nagyobb továbbá a morfológia pontossága. A kémiai vizsgálatok ritkán dolgoznak 10 évnél kisebb időhatárokkal. E téren a kettős kontrollra még sok ideig szükség lesz, főleg az angolkóros s egyéb patológiás esetekben.

A testmagasság mérésének ill. kiszámításában a régészet és a morfológia ismét mintegy 75 %-ban fedi /csak/ egymást. A nagyobb eltérések esetében egyelőre, - mint régész - több hitelt adok a helyszíni méréseknek, mint a különböző átszámítási kulcsoknak.

Vércsoport vizsgálati eredményt valamennyi csontmaradványból kaptam. Adatai, karöltve a morfológiai típusvizsgálatokkal /beleértve a nem elhanyagolható testmagasságot is/ igen fontos új eredményekre vezettek. Ha ehhez hozzáteszem a koleszterin vizsgálatok eredményeit, akkor történetileg, társadalomtörténetileg olyan fontos adathalmaz jutott a kezembe, amely a kémiai és morfológiai vizsgálatoktól független régészeti elemzésekkel gondosan összevetve, temetők s egyben az egész langobard korszak kutatásában új távlatokat nyit meg. Szabad legyen röviden ezeket az eredményeket ismertetnem.

Már a vércsoport vizsgálatok eredményeinek értékelésénél /77 adat/ felfigyeltem a férfiak és nők között mutatkozó jelentős eltérésekre.

Az A vércsoport férfiaknál 38-ból 20 esetben fordult elő s abszolút többségben van: 53 %. Ugyanez a nőknél 39 esetből 10-szer fordult elő, mindössze: 26 %. Az AB férfiaknál 3, nőknél 1 esetben jelentkezett.

Az előzőkkel szemben a B vércsoport a férfiaknál 5, nőknél már 9, végül a 0 férfiaknál 10 esetben fordul elő, míg a nőknél 18 esetben, ami az összes nők 48 %-a.

Párhuzamos kép tárult fel a morfológiai típusvizsgálatok során. /55 vizsgálati eredmény/. A 27 férfi-adat döntő többsége a Cro-Magnon /12/ Nordikus /4/, a kettő keveredése /2/- összesen 66%. Cro-magnoni-alpi keveredésekkel együtt mintegy 70 %. Jelentősebb még a mixomorfnak nevezett típus, míg teljesen alárendelt szerepet játszik az alpi és mediterrán.

A 28 nő közt leggyakoribb a gracilis mediterranean típus /8 esetben mintegy 25 %/, illetve mediterranean és alpesi keveredés /3 eset/ és magával az alpi típussal együtt megközelíti az 50 %-ot. A Cro-Magnon típus csak fele a férfiakénak /6/ míg a nordikus és NCM keveredések aránya és száma kb. megegyező.

Nem vitás tehát: mind a vércsoport, mind a típus vizsgálatok során olyan törvényszerűség körvonalai bontakoznak ki, amellyel érdemes alaposabban foglalkozni.

A kérdés megközelítésére természetesen több út is kínálkozott. Pusztán embertani szempontból elegendő volna annyit leszűrni, hogy a langobard hódítók körében a férfiak száma lényegesen magasabb volt, mintegy kétszerese a velük együtt érkezett nőknek, míg a többi asszony a helyi lakosság köréből került ki. Ez kb. így is van. A hódító és helyi elem közti keveredések egyetlen generáció alatt /kb. ennyi ideig használták a temetőt/ természetesen még alig mutatkozhatnak. A keveredés eredményei inkább az itáliai korai langobard temetőkben ütközhetnek ki.

A régészeti vizsgálatokat azonban az ilyen általános jellegű megállapítások ma már nem elégíthetik ki.

Jóval korábban e vizsgálati eredmények kézhezvétele előtt elvégeztem a szentendrei /s más pannoniai langobard/ temető társadalmi rétegződésének szétválasztását. Régészeti alapjai: a sír mélysége, a sír nagysága és szerkezete, a temetés módja /köláda sír, deszkával fedett padkás sír, halotti ház, koporsó, földsírsír/, a fegyverzettszáma és minősége, ékszerek száma és minősége, keresztény vagy pogány vallásra utaló kéztartás, élelem-edény mellékletek stb. figyelembevétel. Vizsgálataim kiterjedtek a feldúlt kirabolt sírokra is, amelyeknél a fenti ismérvek nagyobb része kimutatható, tehát legfeljebb gondosabb mérlegelés révén különböznek az ép síroktól. A langobard sír-dulás egyébként sem jelent automatikusan magas társadalmi rangot, vagy gazdagságot, mint azt a teljes vagy közel teljes egészében feldúlt pannoniai langobard temetők /pl. Vörs, vagy legutóbb Kajdacs/ esetében világosan látjuk, - hanem egy adott időpontot, amikor ez az esemény bekövetkezett, s amely után esetleg többé már nem fordul elő. Ez a helyzet Szentendrén is, ahol a bolygatott 36 sírt /a temető időrendileg-régészeti-leg legkorábbi magját/ körös-körül 46 ép sír övezte, köztük szá-

mos olyan leletekkel, amelyek mind pannoniai mind pedig korai italiai viszonyok között az eddig ismert leggazdagabb mellékleteket szolgáltatották. A temetés módja /mélység, koporsó, halotti ház stb/, minden esetben megállapítható jól megfigyelt bolygatott sír esetében is. Az elrabolt fegyverzetre legtöbbször utal az egyetlen diszitetlen fegyver, a soha el nem rabolt lándzsa és helyzete, a női ékszerekre is sok minden utalhat. Pl. az elrabolt ékszerek helyét jelző zöld vagy fekete patinanyomok, a mindenkor meghagyott gyöngyök minősége s még számos más adat. Néhány esetet leszámítva tehát Szentendrén módunk nyílt pontos társadalmi elemzést végezni. E munka elveit most nem részletezhetem, mindössze annyit, hogy a bizonyos csoportokba sorolt jelenségeket és mellékleteket az Edictus Rothari-ban tükröződő s nagyrészt még pannoniai és korai italiai viszonyokra visszamenő társadalmi képpel egyeztettem.

Ennek értelmében: a langobardok fara-ban /nemzetségi falvakban/ vagy curtis-okban éltek, - Szentendrén nyilván az előzőben. /Kápolnásnyék, Mohács curtis/. A nemzetség élén egy adaling /nemes/ házaspár állott, generációs váltás esetében egy temetőben kettő is - Szentendrén: a 7. és 26. sír halottai. Társadalmilag ekkoriban még nem különültek el a teljes jogú szabad nemzetségi tagoktól az un. harcosok a Harimanni-tól. /Korábbi nevük még baro-ami egyszerűen szabad férfit jelent langobard nyelven/. Feleségük a harimanna illetve frea vagy widribora. A harimanni réteg Pannoniában még igen jelentős, Szentendrén pl. az eltemetettek fele, de kifejezetten temetőikben pl. Várpalotán 80-90 %-ot is elérhet. Tagjai a langobard törvények szerint 12 éves koruktól teljes jogú felnőttek, valóban nem ritkák a temetőikben a 12-15 éves fegyveres kislányok, vagy hasonlókorú ékszeres kislányok. Jellemző: Fegyveres sírok, ékszeres női sírok. Alattuk helyezkedik el a függő helyzetben lévő un. félszabad aldio-k rétege. Tipikusan a germán törzsekre jellemző társadalmi kötöttség, számszerint azonban sem Pannoniában, sem később Italiában nem túlságosan jelentős. Sírjaik valamennyi pannoniai langobard temetőben megtalálhatók, így Szentendrén is 7 aldio és 7 aldia állapítható meg. Jellemzőjük: langobard rítusú mély földsírok. Fegyverzet: legfeljebb nyilcsúcsok, többnyire azonban csak törkés és tarsoly, asszonyoknál gyöngyök és munkaeszközök.

Szentendrén, s a pannoniai langobard temetőekben eddig egyedül csak itt, már az ásatások folyamán feltűntek egy még alacsonyabb társadalmi réteg sírjai: részben a temető széléken, nagyjából azonban egy csoportban a temető ÉNY-i sarkában. Sírjaik mélysége a 290-300 cm-es langobard átlaggal szemben alig éri el az 1 m-t. Mind a férfiak mind a nők melléklet nélküliek, vagy csak pár szem olcsó gyöngy disziti nyakukat. Pogányvallásra utaló élelem vagy edény soha sincs sírjaikban, kezüket néha összekulcsolták, az egyik pedig római típusú deszkakoporsóban nyugodott. Ilyen rabszolgareteg a korábbi langobard nemzetségi társadalomban ismeretlen volt, törvényeikben nincs is rá semmiféle langobard megjelölés. Mindenkor a latin servus-ancilla illetve később mancipius-mancipia néven szerepelnek s erős gazdasági kategorizálásuk eleve arra utal, hogy szinte kizárólag romanizált elemekre vonatkozik Itáliában is.

Mindenekelőtt összevetettem a langobard fegyveres-szabad férfi réteget a harimannit és ezt a szemelláthatóan idegen, nem langobard, alávetett szolga réteget. Az összevetést a vércsoport, típus, testmagasság s a rendkívülfontos koleszterin százalék alapján végeztem. Az utóbbi a zsíros-husos ill. a szénhidrát táplálkozás mutatója. Az eredmény meglepő volt.

Barok: 19 fő. Ebből 16 az északi népekre jellemző. A vércsoportba tartozik, mellette 2 B, 1 AB és 1 O fordul csak elő. Típusukra nézve 9 Cro-magnoni, 3 nordikus, 1 a kettő keveréke és 3 erőteljes mixomorf. Átlagos testmagasságuk 170 cm. A koleszterin tartalom zömében 18-21 % között mozog, a legmagasabb az adalingnál: 21,37 %. A langobard harcos réteg homogén volta tehát egyenesen döbbenetes, egy nemzetség tagjai lévén, nyilván közeli rokonságban állhattak egymással. - A teljes fegyverzetben /kard, lándzsa, pajzs-dudor, scramasax/ eltemetett O vércsoportba tartozó, zömök 160 cm magas férfi válik csak ki az együttesből. Típusa sajnos nem volt meghatározható, de koleszterin tartalma a felnőttek között feltűnően alacsony /13,15%/, ami nagy valószínűséggel, idegen, a langobard barok közé gairethinx útján felvett férfira /talán pannoniai germánra/ utal.

Vessünk most egy pillantást az idegenekre. Vércsoportjukban első helyen áll a O /bármit is jelentsen ez/, míg az A és B normálisan 4-4 arányban oszlik meg. Típusaik között a gracilis mediterrán,

alpesi, alpesi és nordikus mediterrán keverék dominál, bár alpesi + cro-magnoni és cro-magnoni is akad.-Az egész igen kevert jellegű. Alacsony termetük mind a férfiaknál, mind a nőknél szembetűnő/nincs is említésre méltó különbség a két nem között/, átlagban: 154 cm. Legfeltűnőbb a koleszterin tartalom alacsony volta, többnyire 9 % körül, ami egészen más, növényi eredetű táplálkozásra utal. Az ellentét, azt hiszem, világos.

Mindezek ismeretében térjünk vissza az arimannákhoz, a bárók feleségeikhez. Számuk kb. azonos az arimannival. Adataik tarkasága azonnal szembetűnő. A vércsoport 7, B=5, O=10, tehát közel a fele. Változatos a típus megoszlás is: CM=5, N=4, gracilis M=3 vagy az utóbbi alpi /1/ CM-N /1/ és N keveredése. Van két alpi és egy mixomorf is. Elsősorban a típus és a testmagasság alapján válik ki egy langobard réteg, ezek 160-170 cm magasak s koleszterin tartalmuk megközelíti a harcos réteget. Legmagasabb az adalingáié: 21, 07 %. Az asszonyok többsége, különösen a gracilis mediterrán és alpi vagy ezek keverék típusai, feltűnően alacsony, 150-160 cm közötti. Koleszterin százalékuk azonban viszonylag magas /a 66. sirt leszámítva/ 12% feletti. Ez világosan bizonyítja mennyire fontosak a koleszterin vizsgálatok a langobard társadalmi rétegek szétválasztásánál! Feltehető, hogy a sok helyi asszony, a pannoniai lakosság jobb módú rétegéből került ki, mégpedig a langobardoknál szokásos igen fiatal korban, ami lehetővé tette számukra, hogy mint "langobardok" utólrérjék ujdonsült uraikat.

Ezek után eleve várható volt az aldio rétegnél valami hasonló megoszlás mint a harimanni-harimannánál, - elvégre az aldiok többsége kétségtelenül langobard vagy legalábbis germán származású volt. A vércsoport megoszlásban nem is mutatkoznak említésreméltó különlegességek, A férfiaknál: A=2, B=2, AB=1, O=2. A nőknél azonban szokás szerint első helyre ugrik a O=4, míg az A-t és AB-t csak 1-1 eset képviseli. A férfiak, mint várható volt CM, CMN Mm típusok egyetlen mediterrán kivételével. Az utóbbi, ha nem tévedek, a törvénykönyvekben legtöbbször az aldiokkal együtt emlegetett, s náluk csak kis fokozattal alacsonyabb rangú "servus ministralis" lehetett. Megfelelően magas testalkatúak, akad köztük 180 cm-es termetű is. Koleszterin tartalmuk is vegyes, többségük a szabad nőkének felel meg, de egyrésztük a szolgákéhoz hasonlóan alacsony. Asszonyaik

többsége O vércsoportu /4/, 1-1 A-val és AB-vel, alpi vagy mediterrán típusu, a szolganókkal egyező kistermetű és alacsony cholesterolin tartalmu.

Hogy mindezen vizsgálati eredményekből, továbbá különböző patológiai, klimatológiai, táplálkozással kapcsolatos, stb. megfigyelésekből, valamint az átlagos életkorból milyen történelmi következtetések vonhatók le, arról egyetlen temető vizsgálati eredményeivel kapcsolatban nem szívesen beszélnek. Annyi biztos, hogy az eddigi száraz régészeti vizsgálatok egyre inkább élettelennek meg, tárgyak-tárgyi összefüggések helyett egyre inkább "élő" emberekkel, emberi közösségekkel dolgoznak.

Jelenleg két szempont jön előtérbe: az etnikai és társadalmi rétegződés kérdése, illetve a kettő összefonódása. Maga a "tisztá" langobard etnikum kérdése természetesen csak a szabad langobard közösségek /Várpalota, Vörs, Rácalmás, Kajdac/ temetővel való összevetés után lesz világosabb. Teljesen homályos egyelőre a praelangobard germán lakosság embertani szerepe. E kérdésben döntő alap lehet a langobardkori idegen germán hegykői temető kémiai elemzése s összevetése az eddig ismert/sajnos meglehetősen kevés/ praelangobard temetővel /Hács, Iszkaszentgyörgy, Soponya stb/. Ilyen korábbi eredetű, a langobardokhoz csatlakozott germán komponens Szentendrén is gyaníthatunk pl. a 49. harcost, vagy egyes aldiokat. Hogy ezek a már 3. generáció óta Pannoniában élt germánok típusra erősen keverték voltak az nagyon valószínű, elsősorban a helyben maradt romanizált lakossággal keveredtek. Az utóbbi elemi erejű szentendrei felbukkanása még a hegykői tapasztalatok után is, meglepetésként hatott.

A romanizált lakosság, - a pannonok, ahogyan az egykoru langobardok nevezték őket, világosan tanuskodva létezésükről, - amelynek váratlanul jelentős nyomai először Hegykőn tűntek fel, de követve Kajdacson is kimutathatók /nem beszélve a noricum langobard temetőkről/ még a VI. századi Dunántulon is jelenlétük etnikai tényező, s ezt nemcsak a langobard etnikum további alakulása, hanem - amit eddig is szinte biztosra vehettünk - a langobardok²⁰ pannoniai sajátos kulturája kialakításában is döntő tényezőnek tarthatjuk.

A további kísérletek csirájában vannak. Pl. a temető belső, családi tagozódására vonatkozó. Egy nemzedéknyi idő nem elég vér-

rokonsági kapcsolatok kimutatására, e téren kevés sikerre számíthatunk. Mindössze a temető DK-i és K-i peremén sejtek egy-egy családi közösséget, amelynek 2-2 fegyveres férfi és 2-2 diszes öltözetű asszony, egy-két aldio, szolgák, fiatalok és csecsemők a tagjai. Az ilyen irányú vizsgálatokhoz a vércsoport vizsgálatok további bontása lenne szükséges. S nemcsak ehhez. További bontás elmélyíthetné pl. a langobard és a rabszolga A vércsoportuak közti különbségeket, fényt vethetne az aldiok ethnikai hovatartozására, sőt továbbmenve tisztázhatná Szentendre s a többi langobard temetők közti esetleges kapcsolatokat is. E vizsgálatokra, ha mód van rá, mindenképpen sort kellene keríteni.

/A fenti összegezés dr. Kiszely István és dr. Lengyel Imre az Akadémia Régészeti Kutató Intézetében tartott előadása után hangzott el./